

Д. Г. ГРИНЧИШИН
ВИМОВА ЛІТЕРНИХ ТА ПОСКЛАДОВО-ЛІТЕРНИХ АБРЕВІАТУР

Серед складноскорочених слів у сучасній українській мові окреме місце займають літерні абрєвіатури. За вимовою ці абрєвіатури можна поділити на дві групи: а) ініціально-літерні, тобто абрєвіатури, які творяться поєднанням назв перших букв кількох слів. На письмі вони передаються переважно великими буквами. Наприклад, КПРС, СРСР, УРСР, ВЛКСМ, ЛКСМУ, ДТСААФ, ВЦРПС, НДР, ФРН, ГПО, РТС й ін.; б) ініціально-звукові, тобто абрєвіатури, що складаються з перших звуків тих слів, які стали основою для їх утворення. Наприклад, вуз (вищий навчальний заклад), ГЕС (гідроелектростанція), ЗАГС (запис актів громадянського стану), неп (нова економічна політика), ТАРС (Телеграфне агентство Радянського Союзу) та ін.

Близькими до літерних абрєвіатур є також поскладово-літерні, або, як їх ще називають, комбіновані, тобто такі, які творяться поєднанням в одному слові частини скороченого слова з ініціально-звуковою абрєвіатурою. Наприклад, *міськвно*, *облвно*, *облзу*, *райвно* і т. ін.

У наш час літерні та поскладово-літерні абрєвіатури досить широко використовуються в розмовно-побутовому мовленні. Це зумовлено, мабуть, тим, що такі абрєвіатури, як твердять дослідники, набагато зручніші для спілкування, ніж їх первісні повні, а в багатьох випадках ще й громіздкі прототипи.

Особливо широко використовуються літерні абрєвіатури в сфері виробництва, причому найбільшу кількість з них становлять ті, що служать назвами марок відповідних предметів.

Багато літерних абрєвіатур, ставши загальноживаними і загальнозрозумілими, набули прав громадянства і ввійшли в лексичний склад української літературної мови. Вони постійно вживаються у багатьох стилях усної і писемної мови.

Проте значна частина літерних абрєвіатур побутує у вузькому колі мовців, маючи таким чином обмежену сферу застосування.

Питання про вимову літерних та поскладово-літерних абрєвіатур поки що не розглядалось в українському мовознавстві, хоча сама структура, виникнення та стилістична функція їх привертала увагу багатьох дослідників.

Однак, як свідчить фактичний матеріал, при вимові літерних абрєвіатур спостерігаються деякі хитання. Причини їх можуть бути різними, проте найголовнішими є дві. Перша з них пов'язана з відсутністю єдності при найменуванні ряду букв алфавіту. Так, букви *ел*, *ем*, *ен*, *ер*, *ес*, *еф*, *ка*, *ха*, *ша* у просторіччі вимовляються, як *ле*, *ме*, *не*, *ре*, *се*, *фе*, *ке*, *хе*, *ше*. Внаслідок цього деякі літерні абрєвіатури вимовляються по-різному: *фе-ер-ен* і *еф-ер-ен*, *це-се-у* і *це-ес-у*, *де-се-те* і *де-ес-те*. Друга причина такого хитання зумовлена неоднаковим читанням абрєвіатур. Одні мовці читають їх за звуками, інші — за назвами букв. Наприклад, США і *сеша*, *есшаа*, *есша*, ту № 1 і *те-у № 1*, СШ № 5 і *есша* чи *сеша № 5* та ін.

Варто відзначити, що загальноприйнятим не завжди виявляється варіант літературного походження. В окремих випадках таким варіантом може стати варіант просторічного походження. Пор. *фезеу*, *феерен* замість очікуваних *ефзеу*, *еферен*. Однак таких відхилень у вимові літерних абрєвіатур не так уже у мові й багато. При читанні й вимові літерних та поскладово-літерних абрєвіатур існують певні закономірності.

Спостереження показують, що вимова літерних абрєвіатур залежить від ряду факторів, зокрема від характеру розміщення в абрєвіатурі голосних і приголосних звуків та наявності або відсутності їх у межах одного складу чи слова.

Найголовнішими закономірностями вимови літерних абрєвіатур можна вважати такі:

1. Всі поскладово-літерні абрєвіатури вимовляються як звичайні слова, за звуками. Наприклад, *міськвно*, *облвно*, *Прикво* (Прикарпатський військовий округ), *облзу* (обласний відділ земельного управління) і т. ін.

2. За звуками, як звичайні слова, вимовляються також ініціально-звукові аббревіатури, що складаються із трьох ініціалів «приголосний+голосний+приголосний». Це один з найчисленніших структурних типів літерних аббревіатур. Наприклад, ЖЕК (житлово-експлуатаційна контора), ПУМ (центральный універсальний магазин), вуз (вищий навчальний заклад), МЮД (Міжнародний юнацький день), ЛАЗ (Львівський автобусний завод), ПАЗ (Павлодарський автобусний завод) і т. ін.

Як звичайні слова, вимовляються і ті аббревіатури, в яких перед голосним або після голосного стоять два приголосних, наприклад, втуз (вищий технічний навчальний заклад), вту (вище технічне училище), ТАРС (Телеграфне агентство Радянського Союзу), МХАТ (Московський Художній академічний театр імені Горького), УНДІП (Український науково-дослідний інститут педагогіки) і под.

3. Аббревіатури, що мають у своєму складі два голосних звуки, які здебільшого стоять поруч на початку або у кінці, як правило, вимовляються за звуками: ООН (Організація Об'єднаних Націй), АРС (Арабська Республіка Єгипет), ЕОМ (електронно-обчислювальна машина) й ін. При цьому слід зауважити, що сполучення голосних не стягуються в дифтонги, а вимовляються як окремі звуки.

4. Аббревіатури, у складі яких наявний початковий або кінцевий голосний звук, можуть вимовлятися або за звуками як один склад, або за назвами букв.

Тут потрібно брати до уваги таке: а) якщо голосний і приголосний в аббревіатурі не становлять ініціали Двох слів, а є складовим усиченням від одного скороченого слова, то така аббревіатура здебільшого вимовляється як один склад, за звуками, наприклад, ТУ-104 ТУ-114, ТУ-124 (назви літаків, конструктором яких був Туполев), АН-2, АН-10 (назви літаків, конструктором яких є Антонов), ІЛ-12, ІЛ-14, ЯК-12 (назви літаків, конструкторами яких були відповідно Ільїн і Яковлев); б) якщо голосний і приголосний в аббревіатурі є ініціалами двох слів, то така аббревіатура вимовляється переважно за назвами букв. Наприклад, АН — аен (Академія наук), ЦО — цео (цивільна оборона), ТУ — теу (технічне училище) й деякі інші.

5. Якщо літерні аббревіатури складаються із двох або трьох приголосних та одного голосного, то в таких випадках перевага надається вимові за буквами. Наприклад, МВО (ем-ве-о — Міністерство вищої освіти), ГПО (ге-пе-о — Готовий до праці й оборони), КПЗУ (ка-пе-зе-у — Комуністична партія Західної України), ЛПІ (ел-пе-і — Львівський політехнічний інститут), ПТУ (пе-те-у — професійно-технічне училище), МПТУ (ем-пе-те-у — міське професійно-технічне училище) і багато ін.

Аббревіатур названого типу, які вимовляються за звуками, у мові небагато. Це США (Сполучені Штати Америки), СКА (Спортивний клуб Армії) та ін. Є також випадки комбінованої вимови: переважно за назвами літер, але в кінцевій частині — за звуками, наприклад, ЦСКА (це-ес-ка — Центральний спортивний клуб Армії).

6. Однолітерні аббревіатури, які разом з цифрами служать найменуваннями різних марок тих чи інших предметів, вимовляються за назвами букв. Наприклад, танк Т-34 (те-34), трактор Т-150 (те-150), клей Б-3' (бе-3) і т. ін.

7. Ініціально-літерні аббревіатури, що складаються з одних лише приголосних, вимовляються за назвами букв. Наприклад, КПРС (ка-пе-ер-ес), СРСР (ес-ер-ес-ер), БРСР (бе-ер-ес-ер), ВЦРПС (ве-це-ер-пе-ес), МТС (ем-те-ес), НДР (ен-де-ер — Німецька Демократична Республіка), ЧССР (че-ес-ес-ер — Чехословацька Соціалістична Республіка), РТС (ер-те-ес — ремонтно-технічна станція), РВР (ер-ве-ер — Редакційно-видавнична рада) та ін. Структура складу у таких аббревіатурах досить своєрідна, що зумовлено особливостями назв букв. Одні з цих аббревіатур мають відкриті склади, як наприклад, це-ка (ЦК), ве-ка-пе-бе (ВКП(б)), ка-пе-че (КПЧ — Комуністична партія Чехословаччини), ка-ве-ве¹ (КВВ — Клуб веселих і винахідливих), те-те-те (ТТТ — трамвайно-тролейбусний трест) і т. ін. Інші аббревіатури складаються тільки із закритих складів чи, точніше сказати, напівзакритих,

¹ У розмовній мові частіше зустрічається аббревіатура КВН (ка-ве-ен), яка є безпосереднім запозиченням з російської мови, де вона розшифровується як «клуб веселых и находчивых».

оскільки перед голосним тут відсутній приголосний звук. Наприклад, ес-ер-ес-ер (СРСР), ер-ер-еф-ес-ер (РРФСР).

Проте більшість літерних абревіатур являє собою комбінації відкритих і напівзакритих складів. Наприклад, ка-пе-ер-ес (КПРС), бе-ер-ес-ер (БРСР), ве-це-ер-пе-ес (ВЦРПС), ер-ес-де-ер-пе (РСДРП), ве-ел-ка-ес-ем (ВЛКСМ) та ін.

Крім діючих закономірностей при вимові літерних та поскладово-літерних абревіатур, потрібно ще враховувати живі традиції використання їх в усному мовленні. Особливо корисними в цьому відношенні повинні бути традиції радіопередач, адже вони мають спрямовувати мовців на правильну вимову літерних абревіатур.